

Kirjallisuutta

Tutkimus jälleen löydetyistä sanakirjasta

MARTTI RAPOLA *Antti Wikmanin sanakirja*. Mit deutschem Referat. Suomi 107: 3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1956. 168 sivua.

Pari vuotta sitten prof. Rapola kertoi eräässä haastattelulausunnossaan: »Minulle on usein käynyt niin, että aihe on valinnut minut enkä minä aihetta.» Esimerkkinä hän mainitsi v. 1933 ilmestyneen puolitoistasataasivuisen tutkimuksensa *toimi*-sanasta, johon alkusysäyksen oli antanut jonkun ruotsalaisen tutkijan tiedustelu *toimi*-sanan merkityksestä seuraavassa Hemminki Maskulaisen v. 1616 painetun kirjan kohdassa: »— — wirtten oikia ymmärysjä toimia on tallessa — —». — Samoin valitsi aihe kirjoittajansa syksyllä 1954, jolloin vanha kirje ohjasi prof. Rapolan erään kohtauksen jäljille: Elias Lönnrot pysähtyneenä Längelmäen pitäjän Mustanojan kylään varapastori Anders Gabriel Wikmanin luohuhtikuun jälkipuoliskolla 1847. Lönnrot kertoo nimittäin Jakob Grottille osoittamassaan kirjeessä, että hän tuolloin oli nähnyt Wikmanilla valmiina käsikirjoituksena »ruotsalaisen ja suomalaisen sanakirjan». Tämä sama sanakirja oli sitten v. 1876 joutunut lahjoituksena Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle mutta jäänyt tutkimukselta unohtuiksi. Nyt sanakirja otettiin uudelleen esille, ja se joutui vuoden päviksi arkistosta Ra-

polan työpöydälle. Työn tulos on nyt nähtävänäme: yksityiskohtainen selvitys Antti Wikmanin ruotsalais-suomalaisen sanakirjan valmistusvaiheista, sen lähteistä ja sisällyksestä sekä tietoja sanakirjan tekijästä itsestään. Teoksen lopussa on vielä sen käyttökelpoisuutta suuresti lisäävä lähes parituhatta sanaa sisältävä sanahakemisto.

Sanakirjan tekijä Antti Wikman syntyi papin poikana Marttilassa v. 1788, kävi koulua Helsingissä, valmistui papiksi v. 1812, toimi aluksi kotipitäjässään Marttilassa v. 1820 ja sen jälkeen Längelmäellä kuudettakymmentä vuotta aina kuolemaansa saakka v. 1876. Suoranaiset tiedot sanakirjan työvaiheista ovat hyvin niukkoja, mutta käsikirjoituksen kirjallisten lähteiden analyysi yhdessä eräiden muiden seikkojen kanssa antaa Rapolalle riittävän aiheen mm. seuraaviin päätelmiin: Wikman ryhtyi sana-aineeseen keruuseen nähtävästi v. 1819 tai 1820. Kerätyneen aineiston puhtaaksikirjoitus lienee alkanut v. 1825 ja päättynyt v. 1829. Suuri osa käsikirjoituksesta on juuri tältä ajalta. Vuosina 1830—1842 Wikman teki siihen vielä jonkin verran lisäyksiä ja kirjoitti lopun

uudelleen puhtaaksi. Vuoden 1842 jälkeen hän ei näy enää suorittaneen mitään täydennyksiä eikä korjauksia.

Wikmanin ruotsalais-suomalainen sanakirja jäi surullisen erehdyksen vuoksi painamatta, vieläpä täydellisesti unohtuiksi. Tällä 9 000 otaavosivun laajuisella käsikirjoituksella ei siis ole ollut mitään osuutta »murteiden taistelun» ajan kannanottoihin, eikä se Rapolan tutkimuksen ilmestymiseen saakka ole hyödyttänyt myöskään kielellä tutkimusta. Kuten Rapolan tutkimus vakuuttavasti osoittaa, Wikmanin sanakirja on kuitenkin monessa suhteessa todistusvoimainen, ja sen suomenkieliseen aineistoon on todella kannattanut syventyä. Teokseen tutustuttuaan lukija on valmis yhtymään siihen Rapolan vakaumukseen, jonka hän tuo ilmi jo alkulauseessa, että Antti Wikman on kansakieleemme sanavarjojen ensimmäisiä suurallentajia, »jonka paikka on Jusleniuksen, Porthanin ja Gananderin jäljessä Lönnrotin edeltäjien joukossa».

Rapola tähdentää Wikmanin sanakirjan erikoisasemaa muihin leksikoihimme verrattuna mm. sen aineksenkeruumenetelmän kannalta. Kun Juslenius käytti lähteenään lähinnä Florinuksen Vocabulariumia ja Ganander taas ammensi Jusleniukselta sekä Renvall edelleen noudatteli Gananderia, menetteli Wikman toisin. Hän teki poimintoja — tosin epäsystemaattisia — oman aikansa ja hiukan varhemmastakin kirjallisuudesta (Renvallin sanakirja tuli mukaan vasta täydennysvaiheen aikana v. 1830—1842) ja käytti sanakirjansa hyväksi länsisuomalaisia kansankieltä. Wikmanin sanakirjan luonteenomaisin piirre onkin juuri sen sisältämä puhekielinen aines, jossa voidaan erottaa joukko Marttilan ja Längelmäen seudun murre sanoja sekä myös

muualta, esim. Itä-Suomesta, kulkeutunutta sanastoa, mikä viimeksi mainittu seikka hiukan oudoksuttaa, kun Wikmanin tiedetään v:n 1813 jälkeen yleensä pysytelleen vain Marttilan ja Längelmäen vaiheilla. Sanojen joukossa on muutamia todella harvinaisia, esim. Längelmäen seudun peruna pidettävät *puoto* 'pato', *täpäkkä* 'tilkuista kudottu peite', *ihvi* 'kahvikerma' ja kaikei Marttilan murteesta saadut *auskuri* 'äyskäri', *koikka* 'vuode', *krooppiruoho* 'Artemisia vulgaris', *kuri* 'huoneiden väli, pieni katu', *morintteri* 'Daucus carota', *sapuri* 'raivausviikate', *vaappiainen* 'vaapsiainen, geting'; tällaisista Rapola antaa uutta tietoa (*sapuri*-sanasta hän on kirjoittanut erikseen vielä yksityiskohdaisemminkin: Ural-altaische Jahrbücher 1956 s. 190—192). Eritellesään Wikmanin suomenkielistä aineistoa Rapola luettelee vielä suuren määrän kirjallisuudesta poimittuja aikaisemmille sanakirjoillemme outoja sanoja sekä satoja Wikmanin omia sepitelmiä, joista suurin osa on yhdysanoja ja johdoksia. Wikmanin kielentuntemuksesta ja hänen harkintakyvystään antaa hyvän todistuksen Rapolan kokoama noin satasanainen luettelo sellaisten uudissanojen esiintymistä, jotka vasta myöhemmin ovat päässeet kirjalliseen käyttöön. Samalla kun Rapolan tutkimus Wikmanin sanakirjasta antaa uutta tervehdyttävää tietoa lukuisista suomen sanoista, se myös asettaa 1800-luvun alkupuolen kielenkäyttökäsitteet entistä monipuolisempaan valoon.

Vielä on tähdennettävä Rapolan teoksen kulttuurihistoriallista merkitystä: se esittää kiintoisia tosiasioita maaseudun papin sivistystasosta ja sivistystavoitteista runsaat 125 vuotta sitten. Eteemme piirretty värikäs kuva unohtetusta Längelmäen varapastorista Antti Wikmanista, joka pitkäjän-

teisellä uurastuksellaan pyrki edistämään maan sivistyneistön suomenkielen tuntemusta ja kehittämään suomea täysikelpoiseksi sivistyskieleksi. Nyt vasta kohoaa Antti Wikmanin sanakirja ansaitsemalleen arvopaikal-

le muiden suomalaisten leksikoiden rinnalle. Kirjakielemme sanaston syvällinen tuntija Martti Rapola on suorittanut kunniantekonsa arvokkaalla tavalla: asiallisesti, hartaasti, tyylikkäästi.

PERTTI VIRTARANTA